

„Hol az a táj szab az életnek teret,
Mit az Isten csak jókedvében teremt”

Válogatás az első tizenhárom MÉTA-túrafüzetből
2003 – 2009

A KÖTETET SZERKESZTETTE:
Molnár Csaba – Molnár Zsolt – Varga Anna

MTA Ökológiai és Botanikai Kutatóintézete
Vácrátót

2010

Vázlat három mindszenti halomról

BEDE ÁDÁM

„A végtelen pusztán kéne nyargalódni
holtakból épülő kurgánok között.”

(Körmendi Lajos: Kurgánok között – részlet)

Az alföldi halmokról általában

Az Alföldön nyitott szemmel járó embernek rögtön feltűnhetnek az itt is, ott is emelkedő kisebb-nagyobb *halmok*. Ezek a hajdani árterületek partjain, hátaik, ormok legmagasabb pontjain állnak. Ha egy-két mondattal akarjuk őket meghatározni, jellemezni, azt mondhatjuk, hogy (1) őskori vagy római kori keleti eredetű lovasnomád népek temetkezései, sírhalmjai, áldozóhelyei (*kurgánok*); (2) újkőkori, bronzkori falvak, települések lakódombjai (*tellek*); (3) esetleg régi háborúk vagy nagy járványok tömegsírhalmjai (*testhalmok*). Tehát minden esetben mesterséges, ember alkotta földművek. A szakirodalom a 19. század közepe óta *kunhalom*nak is nevezi őket. Méretük nagyon változó: a Kárpát-medence középpontján álló, majdnem 12 m magas békésszentandrás Gödény-halomtól a 10–20 cm magasságú, teljesen szétszántott, elfelejtett, névtelen halmokig sokféleképpen találkozhatunk. Itt most nincs mód rá, hogy részletekbe menően elemezzük halmaink fajtáit (típusait), nevezéktani, névtani (terminológiai, onomasztikai), időrendi (kronológiai), régészeti (archeológiai), történeti (historikai) kérdéseit, tájképi, természetvédelmi jelentőségét stb., viszont írásunk végén ajánlunk egy szakirodalom-listát a témában mélyebben elmerülni kívánó olvasónak.

Láthatjuk, tapasztalhatjuk, hogy az Alföld halmjai milyen nagymértékben pusztulnak és károsodnak még napjainkban is. A legnagyobb veszélyt a folyamatos és intenzív földművelés, a nagy méretű és súlyú munkagépekkel történő mélyszántás jelenti. A probléma nem újkeletű, és már a 19. század végén is voltak, akik felhívták rá a figyelmet: „A kúnhalmok hazánkban nagy számban fordulnak elő az Alföldön, a Duna és a Tisza mentén és az országnak csaknem minden lapályán, a honnan a kapa és az eke el nem takarította a föld színéről.” (Cséplő 1896, 219). Éppen ezért megmaradt alföldi halmaink természetvédelmi jelentősége igen nagy, mert néhányuk „még őrzi az alföldi erdőssztyepp növényzetének töredékeit, kicsiny foltjait, pl. a lösztarajtagi jellegű tarajos búzafű – heverő seprőfüves-társulást, olykor a halmok lábáig hatoló sziki gyepeket, zárt, dűsfűvű sztyeppréteket; olyan közösségeket és velük számos ritka növényfajt, amelyek egykor az Alföld főleg lösszel borított felszínein gyakoriak voltak, de a szántóföldi művelés következtében csaknem teljesen eltűntek. Esetenként ez a vegetáció csak a csupán a magaslatok oldalaira felhatolva menekült meg a felszántástól; így váltak” a halmok az egykori természetes növényzet szigeteivé (Láng 2002, I. 660). A helyi értékeket az állami szerveken túl elsősorban a helyi lakosságnak kell megvédenie, oltalmába vennie. Ennek jogi alapjai elméletileg megvannak, hiszen az 1996. évi LIII. törvény 23. §-ában foglaltak alapján a törvény erejénél fogva védelem alatt áll valamennyi kunhalom, továbbá a 28. § szerint mindegyikük országos jelentőségű természeti emlékeknek minősül. Sajnos azonban ennek feltételei a gyakorlatban még mindig nem adóttak, például a törvényalkotók nem határozták meg, mi az hogy „kunhalom”, és megfelelő országos kataszter sincs róluk.

A következőkben ismerkedjünk meg vázlatosan három halommal, melyek a Kárpát-medence és a magyar Alföld közepén, Mindszenten találhatóak.

A Ludas-halom

A *Ludas-halom* pontosabban három település: Mindszent, Szegvár és Derekegyház közigazgatási határának találkozási pontján áll. A *Ludas-ér* hajdani kiszélesedő árterének, a *Ludas-tónak* magas partján emelték. Tájéldröszölés is fontos, mert a *Vásárhelyi út* felé áll (egyik neveiben a *fél* szó erre utal), itt

ágazik ki a Vásárhelyi útból Mindszent irányába a *Mihási út*, ide épült a *Ludasi-csárda* és itt fut össze négy szomszédos határrész (*Ördögös, Téglás, Koszorús, Ludas*) is. „Ludas” nevét a hajdan itt tanyázott vadludakról kapta. Az ország egyik legtöbb nevű halma; egyéb nevei még (időrendben): *Ludas halma, Nagy-Ludas-halom, Hármashatár, Ördögösi-halom, Koca-halom, Ludasi-halom, Fél-Ludas-halom, Fél-Ludasi-halom, Ludas-fél-halom, Hármashalom, Nagy-Ludas, Búza-halom, Pap-halom, Hármashatár-hegy, Hármashatár-domb, Határ-domb, Kettős-halom*. EOv koordinátái: 747,272 (x), 133,578 (y). Tengersizteletti magassága: 88,9 m. Méretei: 5 m magas; alapja 80 m hosszú és 70 m széles.

A közvetlen környékén előkerülő csont- és tégladarabok, régészeti leletek középkori település nyomaira utalnak. A közelben lehetett az 1450-ben és 1456-ban már pusztaként említett *Ördögöseyháza* falu. A helyi néphagyomány szerint a halom tatár vagy török csatában elesettek holttestét rejtí, vagy a mindszeinti pestisjárvány áldozatainak tömegsírja; ezzel magyarázzák az előbukkanó csontokat. A nép Koca-halomnak azért nevezi, mert itt „a tanyasiak disznói kidúrták a csontokat”. 1959-ben a háromszögelési pont elhelyezésekor, valamint a helyiek illegális magánásatásai során a felszíntől kb. 1,5 m-re 12–13. századi Árpád-kori sírokra bukkantak, a halom lábánál Árpád-kori cseréptöredékek kerültek elő. A régészek ezért itt középkori temetőt és templomot feltételeznek.

A halom három település határának közös pontja, ezért rajta három határdombot helyeztek el (valószínűleg a 18. század első felében). Az 1880-as években még látszott a mélyedés, ahonnan a dombokat kihányták. A három kis határdomb a halom tetején ma is látható, bár az egyik már csonka állapotban van.

Csúcán a fészületet, melynek *Búza-kereszt, Ludasi-kereszt, Koca-halmi-kereszt, Pap-halmi-kereszt, Koca-kereszt* vagy *Károlyi-kereszt* a neve, gróf Károlyi Sándor állíttatta az 1730-as években, minden bizonnyal az „ördögös” boszorkányperek után, hogy védelmezze a határ e különleges pontját. A keresztet a helyi emlékezet szerint az első világháború után állították a halomba temetett pestisjárvány áldozatainak. Lichtner Gáspár, egykori hódmezővásárhelyi plébános szerint a halmok tetején az ősi népek áldozóhelyet építettek, később ezek helyén fészületet állíthattak, mint e halom esetében is: „a sírok fölött bizonyos magasságra földet hordottak össze, a melyeket aztán közönségesen az alátemetett híreseb halottakról neveztek el. És a halmok tetején körül tornácos oszlopokat raktak, a melyek tán a régi gulák utánzásai akartak lenni, hogy az így bekerített kör mint áldozóhely mindenki által azonnal tiszteletre méltóvá tüntessék ki; a mint hogy iránta csakugyan még az ellenség is kimélettel viseltetett (...) A keresztény hit fölvétele után aztán a magyarok ily csucsos diszitmények helyére némely halmokon a megváltás jelét tűzték ki, mely szokásnak követését és megújulását a szentesi út felé levő ördögösi halomnál még napjainkban is példában láthatni.” (Lichtner 1882, 17. szám). A téglalappal bíró kőkereszt az utóbbi időben már igen elhanyagolt állapotban volt, ám 2005–2006-ban szegvári és mindszeinti gondos kezek rendbe tették, körbekerítették, így megújult erővel hirdeti Isten dicsőségét és az Örömhírt.

Halmunknak komoly szerep jutott a nép hiedelemvilágában, nem véletlen, hogy „Ördögös” határrésznél fekszik: „százötven esztendővel ezelőtt pedig törvénytévő, komoly emberek, vérlázító ünnepelességgel ítéletileg mondták ki, hogy ezen a halmon szoktak összegyűlni a vásárhelyi és szegedi boszorkányok.” — írja róla Balogh János, Szentes egykori polgármestere 1887-ben (Balogh 1887). A halom tehát boszorkányok, varázslók, ördögösök, bűbajosok gyülekező helye. 1730-ban Vásárhelyen egy Masásné (vagy Mázásné) nevű boszorkányt lefejeztek és megégettek. A per folyamán az elítéltet megkínózták, mire bevallotta: „beösméri, hogy már két ízben bizonyos dombon, nem messze Vásárhely városától, mely Ludashalomnak nevezetik, éjjeli időben, a boszorkányok gyűlésében (...) résztvett; táncoltak és vendégeskedtek s az emberek megrontására, megrontott egészségük helyreállítására ördögi mesterséget gyakorolni tanultak.” (Balogh 1887). A vádlottól még megkérdezték: „Vanni valami Szövetseghed az Ördögél: és Pecsited tőle?” A válasz pedig: „Vagyon és az előtt két esztendővel let ismeretseghiben. (...) az Ludas Halomnál az Eördögnek adtam Testemet és Lelkemet. Az Úr Istent megtagadtam. Az ördög hatalmat adott néki hogy roncsom. Levelet adott magyarul az Eördögnek, melyet az Eördög maga irt.” A boszorkány végre elárulta titkos tudományának rejtekhelyét is: „Hol vagyon tehát az Eördögi Mesterséged? nem mondom, ha otthon vólnék az haznal, az Gyermek Agya alatt keressék Mécses Cserepben vagyon egy Kiss Sir. [vagyis zsír; ebben tartja mesterségét]” (Schram 1983, I. 232–233). A szegedi nagytáj jövődömondó táltosa, a *Teknyőkaparó* jóslataiban is szerepel halmunk. Az ő „látomása” szerint lesz a világ végezetén egy nagy háború, melynek lesz egy végső csatája, a két ellenséges fél pedig — mint táltosok — e halmon küzdenek majd meg egymással: „Az utolsó csata színhelyét Derekegyháza határába tötte. Derekegyháza határába van Ördön-

gös. Ott van egy hármashalom. Annak a tetején van egy fészület. Oda térdel a két győztes, ott fognak imádkozni annál a fészületnél, és ott még egy harc lösz, de hogy melyik győz, azt a Teknyőkaparó se tudta mögmondani.” (Polner 2001, 138). A Ludas-halom ma is szent helye a határnak, a hívek minden évben Péter-Pálkor búcsút tartanak rajta.

Halmunk közvetlen környéke a 18. század végén még legelő volt, a 19. század első felében a tőle délre, második felében az északra lévő gyepeket törték fel. Még 1950-ben is ezt az állapotot mutatta, mindkét oldalról a halom lábát is érintette a szántóföldi művelés. Az északi oldal szántásával az '50-es években felhagytak, ez a rész visszagyepesült. A Ludas-halom legnagyobb részét, határdombjait, valamint a tőle keletre futó Vásárhelyi út nyári útjának oldalát gyomosodó löszfelnövényzet borítja; jellemző fajai: ezüstös pimpó (*Potentilla argentea*), fehér pemetefű (*Marrubium peregrinum*), ligeti zsálya (*Salvia nemorosa*), taréjos búzafű (*Agropyron pectiniforme*) stb. Az út mentén akác sor húzódik. Déli oldalát a halom feléig szántják, ez komoly koptatást, eróziót jelent. Csúcsán háromszögletű betonpont áll.

A Tóth Ferkó-halom

A *Ludas-ér* bal magaspártján áll. Tőle közvetlenül délkeletre emelkedik kisebb párja, a *Szeri-halom*. Halmunk egyéb nevei (időrendben): *Mórián halma*, *Mórián-halom*, *Két-halom*, *Kettős-halom*, *Tóth-halom*. (Egyes térképek torzult névalakkal Móra-halomnak, valamint tévesen Sebők-halomnak nevezik; utóbbihoz lásd a Szeri-halom leírását!) EOVS koordinátái: 743,477 (x), 133,870 (y). Tengerszintfeletti magassága: 97,5 m. Méretei: 8,5 m magas, alapja 60 m hosszú és 55 m széles.

Szentes környékének egyik legmagasabb halma, szabályos kúp alakú. Sajnos a rajtalévő akácok miatt nem csak értékes növényzetét veszítette el örökre, de eredeti formája sem érvényesül. A helyiek szerint az akácot és ördögcernát nem tudatosan telepítették rá, hanem „a madarak behordták” és idővel tért hódított. A halmot az 1. katonai felmérés már szántóföldi környezetben ábrázolja. A 2. katonai felmérés területét tanyatelekként tünteti fel, ezt azonban egy 1882-es kataszteri térkép már nem jelöli. Ekkor még felületének legnagyobb részét gyeppel borította. Később déli és nyugati lábához tanya épült, nyugati szélétől a tanyasiak egy sávot elhordtak.

Tágabb környékén ma is szántók, tanyák, dűlőutak vannak, tőle északra a Ludas-ér völgye és a Ludas-éri-halastó fekszik. Csúcsán háromszögletű betonpontot helyeztek el. A halom növényzete igen elszomorító képet mutat, mindenhol áthatolhatatlan ördögcernabozót, akác és elvadult gyümölcsfák vannak. Nyugati tövében romtanya telke, déli lábánál a már összedől Tóth Ferkó-tanya áll.

A Szeri-halom

Szintén a *Ludas-ér* bal magaspártján emelkedik. Tőle közvetlenül északnyugatra áll párja, a *Tóth Ferkó-halom*. A határ egyik legszebb, növénytanilag pedig a Tiszántúl egyik legértékesebb halma. Egyéb nevei még: *Két-halom*, *Kettős-halom*, *Pölös-halom*. EOVS koordinátái: 743,564 (x), 133,816 (y). Tengerszintfeletti magassága: 94,6 m. Méretei: 5,5 m magas, alapja 90 m hosszú és 60 m széles.

Az 1. katonai felmérés már szántóföldi környezetben tünteti fel, a 2. katonai felmérés keleti lábánál már tanyát ábrázol. Ezen az oldalán a 20. század első feléig szőlőművelés folyt. A halom legnagyobb része ekkor kerítéssel is el volt különítve a szomszédos szántótól, ez nagyban hozzájárulhatott védelméhez. A Tóth Ferkó-halmot és a Szeri-halmot közös, összefoglaló néven Két-halomnak vagy Kettős-halom neveztek. Egyéb neveinek magyarázata: „Szöri nevű családé volt először, majd Pölös Mihály lakott a közelében.” (Sz. Bozóki 1996, 41). A „biológusok” között elterjedt rá a „*Sebők-halom*” (vagy torzult alakban „*Sebek-halom*”) elnevezés, a helyiek szerint azonban sem a Tóth Ferkó-halmot, sem ezt nem neveztek így soha. A név minden bizonnyal egy 1983-ban kiadott, 1:100 000 méretarányú katonai térképnek köszönhető, mely a Tóth Ferkó-halmot (és *nem ezt* a halmot!) tévesen Sebők-halomnak nevezi. (A hibát egy 2000-es kiadású, 1:125 000 méretarányú megyei térkép is átvette.) Fontos mindent hangsúlyozni, hiszen az embereknek sem mindegy, hogy kit milyen néven szólítunk. Bizom benne, hogy írásom hozzájárulhat a halomnevek és általánosan a helynevek jövőbeni helyes használatához.

A közvetlenül keletre álló romtanya telke a halom aljáig ér, itt kerítés és akácok találhatóak. Az alatta elterülő szántóföld is érinti a halom lábát, belenyusva ezzel a löszgyep szélébe. Azon ritka halmok egyike, aki megőrizte eredeti alakját és növényzetét, ugyanis meredeksége miatt sosem szántották. Értékesebb növényfajai: villás boglárka (*Ranunculus pedatus*), selymes boglárka (*Ranunculus illyricus*),

magyar kakukkfű (*Thymus pannonicus*), közönséges kakukkfű (*Thymus odoratissimus*), heverő seprűfű (*Bassia prostrata*), bunkós hagyma (*Allium sphaerocephalon*), taréjos búzafű (*Agropyron pectiniforme*), deres tarackbúza (*Elymus hispidus*), kunkorgó árvalányhaj (*Stipa capillata*).

Fontosabb felhasznált irodalom

- Balogh János (1887): Még egy halom, de a mely nem a mienk I–III. – *Szentesi Lap* 17: 18–20. számok, április 30.–május 14. (Tárca rovat)
- Bede Ádám (2005): *Derekegyház helynevei*. – Szakdolgozat. Kézirat. Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Nyelvészeti Tanszéke, Szeged, 119 pp. + 3 térképmelléklet + 27 pp. melléklet
- Blazovich László (szerk. 1996): *A Körös–Tisza–Maros-köz települései a középkorban*. – Dél-alföldi Évszázadok 9. – Csongrád megyei Levéltár, Szeged, 355 pp.
- Bodnár Béla: Hódmezővásárhelynek és környékének földrajzi nevei. Sajtó alá rendezte: Szabó János (1983): *Tanulmányok Csongrád megye történetéből* 7. 252 pp. + 2 térképmelléklet
- Sz. Bozóki Margit (1996): A bel- és külterület földrajzi nevei. – In: Juhász Antal (szerk.): *Mindszent története és népelete*. – Mindszent Város Önkormányzata, Mindszent, pp: 33–50. + 2 térképmelléklet
- Sz. Bozóki Margit (2000): Szegvár bel- és külterületének földrajzi nevei. – In: Farkas Gyula (szerk.): *Szegvár. Tanulmányok a település történetéből*. – Szegvár Nagyközség Önkormányzata, Szegvár, pp: 487–509.; vagy: *Magyar Nyelvjárások* 35 (1998): 227–246. + 2 térképmelléklet
- Cséplő Péter (1896): A kúnalmok rejtelmek. – In: Bodor K. (szerk.): *Évkönyv. 1892–1895*. – A Szigligeti-Társaság Kiadványai. Első kötet. Szigligeti-Társaság, Nagyvárad, pp: 199–228.
- Kispál Zoltán (2002): *A mindszenti és a szentesi kúnalmok természetvédelmi – botanikai vizsgálata*. – Szakdolgozat. Kézirat. Szent István Egyetem Kertészettudományi Karának Növényzeti Tanszéke, Budapest, 96 pp. + 13 táblázat + 22 pp. képmelléklet
- Kispál Zoltán (2004): A mindszenti és a szentesi kúnalmok természetvédelmi-botanikai vizsgálata. – In: Tóth Albert (szerk.): *A kúnalmokról – más szemmel*. – Alföldkutatásért Alapítvány, Hortobágyi Nemzeti Park Igazgatósága, Kistújszállás–Debrecen, pp: 71–79.
- Láng István (főszerk. 2002): *Környezet- és természetvédelmi lexikon I–II*. – Akadémiai Kiadó, Budapest, második, átdolgozott, bővített kiadás.
- Lichtner Gáspár (1882): A h.-m.-vásárhelyi kath. plebánia története IX. – *Vásárhelyi Közlöny* 14 (1882): 17. szám, április 23.
- Polner Zoltán (2001): Csillagok tornácán. Táltsok, boszorkányok, hetvenkedők. – *Tanulmányok Csongrád megye történetéből* 29. 320 pp.
- Schram Ferenc (közreadja 1983): *Magyarországi boszorkányperek. 1529–1768. I–III*. – Akadémiai Kiadó, Budapest, második, változatlan kiadás.
- Szeremlei Samu (1900–1913/2004): *Hód-Mező-Vásárhely története I–V*. – Kiadta a város közönsége, Hódmezővásárhely 1900–1913.; hasonmás kiadása: Kálvin Könyvesbolt, Hódmezővásárhely 2004.
- Bede Ádám (2008): Szentesi halmak. – Szentesi Műhely Füzetek 10. – Csongrád M. Lvt. Szentesi Levéltára, Szentes. <http://mek.oszk.hu/07900/07926> (– a szerkesztők, 2010. március.)